

Цяцеркіна Т.І., Корсак В.У.

Рэспубліканскі навукова-практычны цэнтр псіхічнага здароўя, Мінск,
Беларусь

Рэспубліканскі цэнтр праблем чалавека Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта, Мінск, Беларусь

Індывідуальныя прастора і час – аснова свядомасці чалавека і яе парушэнняў пры псіхічных расстройствах

Агульпрынятага вызначэння свядомасці ў навуцы дагэтуль не існуе. Адсутнічае таксама дакладнае ўяўленне аб тым, як яна фарміруецца ў чалавека. У псіхіятрыі паняцце свядомасці часцей звязваюць з усведамленнем пацыентам рэчаіснасці. Аднак большасць з таго, што адбываецца ў рэальным свеце, не падуладна ўсведамленню. Чалавек проста жыве ў сваім уласным свеце, які складаецца з яго індывідуальных прасторы і часу. Нягледзячы на розніцу ў адчуваннях свету, у здаровых людзей індывідуальныя прасторава-часавыя параметры збольшага адпавядаюць сусветным. Пры псіхічных расстройствах асабістыя прасторава-часавыя каардынаты ў свядомасці пацыентаў мяняюцца карэнным чынам і выяўляюць неканкардантнасць маючым месца ў вонкавай рэчаіснасці.

На наш погляд, перажыванне індывідуальных прасторы і часу з'яўляецца зместам свядомасці ў тым сэнсе, які павінны ўжывацца ў псіхіятрыі, а арганізацыя свядомасці залежыць ад іх канструкцыі.

Мэта даследавання: паказаць вызначальную ролю індывідуальных прасторы і часу ў фарміраванні свядомасці здаровых людзей і пацыентаў з псіхічнымі расстройствамі, а таксама магчымасць яе прасторава-часовага мадэлявання.

Задачы даследавання:

- 1) прадставіць доказы таго, што індывідуальныя прастора і час чалавека маюць уласцівую ім канструкцыю;
- 2) паказаць шлях паступлення інфармацыі аб індывідуальных прасторы і часе ў свядомасць чалавека, дзе ствараюцца яе прасторава-часавыя мадэлі, паводле якіх ажыццяўляецца кіраванне псіхічнымі працэсамі;
- 3) прадэманстраваць, што зрухі ў індывідуальных прасторы і часе чалавека, якія вядуць да істотных змен свядомасных прасторава-часавых мадэляў, выступаюць як першааснова псіхічных расстройстваў.

Матэрыялы і метады. Матэрыяламі для даследавання паслужылі вынікі нашых шматгадовых назіранняў за здаровымі людзьмі адносна іх функцыянавання ў прасторы і часе, аналізу традыцыйных тэкстаў-прадпісанняў для рытуальна-магічнай дзейнасці, што адлюстроўваюць змененыя станы свядомасці яе суб'ектаў, а таксама вывучэння асаблівасцяў парушэнняў свядомасці пацыентаў з псіхічнымі расстройтвамі: біпалярным афектыўным, абсесіўна-кампульсіўным, шызафрэній, дэменцыяй і іншымі.

Даследаванні здаровых людзей і пацыентаў праводзілася выпадковай выбаркай на працягу апошніх 10 гадоў у арганізацыях, якія прадстаўляюць аўтары артыкула.

Паколькі прадстаўленая праца знаходзіцца на перасячэнні многіх навук – псіхіятрыі, псіхалогіі, філасофіі, фізікі, матэматыкі, культуралогіі, то ў працы былі выкарыстаны прынятыя ў іх метады даследавання. Галоўным метадалагічным падыходам да вывучэння змен свядомасці з'явіўся ўніверсальны прынцып сіметрыі, што рэалізуецца праз прастору і час [1; 2].

Вынікі і абмеркаванне. У 90-я гады мінулага стагоддзя лічылася, што індывідуальная прастора чалавека існуе ў межах дасягальнасці ворганаў пачуццяў, і ў сілу яе зменлівасці вобраз гэтай прасторы не прадстаўлены ў галаўным мозгу [1]. З тых пор гэты погляд заставаўся нязменным. Аднак назапашаны намі даследчыцкі досвед дазваляе ўдакладніць меркаванне аб непастаянстве індывідуальнай прасторы.

Цела чалавека, якое з'яўляецца першай «інстанцыяй» для фарміравання індывідуальнай прасторы, мае дастаткова стабільную форму. Найбліжэйшай да яго часткай пазацялеснай прасторы з'яўляецца тактыльная. Яна быццам сама даступна ўспрымання навобмацак, праверцы на прадмет наяўнасці ў ёй іншых аб'ектаў. Тактыльная прастора ахінае цела чалавека і выяўляе найбольшую канстантнасць сярод іншых складаючых экстракарпаратынай прасторы. У чалавека, які знаходзіцца ў стане няспанна, яна нагадвае перавернуты конус з усечанай вяршыняй, накіраванай уніз, і больш шырокім аснованнем уверх. У акрэсленых межах тактыльнай прасторы знаходзяцца таксама часткі зрокавай, слыхавай і нюхальнай прастораў, якія вымушана прымаюць яе канфігурацыю. А паколькі прастора і час неадрыўны адно ад другога, то індывідуальны час у конуснай форме, найбольш верагодна, рухаецца па спіралі ўверх і ўніз.

Вядома, цяжка ўявіць, што такія рухі часу здзяйсняюцца ў самой індывідуальнай прасторы. Таму, на нашу думку, мусіць існаваць больш высокі ўзровень прасторава-часавога прадстаўніцтва ў галаўным мозгу.

Індывідуальныя прастора і час спачатку павінны быць перажыты чалавекам, а затым змадэляваны ў працэсе ўзаемадзейнення гемісфер. Першае, верагодна, ажыццяўляецца з дапамогай правага паўшар'я, дзе ствараецца цэласны вобраз гэтых прасторы і часу з уласцівымі ім падрабязнасцямі, другое – пра-

цай левага паўшар'я пры аналізе, абагульненні і сістэматызацыі інфармацыі ў свядомасці чалавека. Таму апошняя разглядаецца намі не як шэраговая псіхічная функцыя, а як арганізуючае звышутварэнне (своеасаблівая мета-функцыя) над усімі псіхічнымі працэсамі. І менавіта праз прасторава-часавую мадэль рэалізуецца падуладная свядомасці арганізацыя псіхікі чалавека, яе рэгуляванне і праграмаванне. Падкрэслім, што пад гэтым разумеецца не свядомае кіраванне, а кіраванне сродкамі свядомасці. Узгаданая мадэль існуе ў свядомасці, хутчэй за ўсе, як праграма, дзе закадзіраваны ўсе прасторава-часавыя параметры і межы іх магчымых флюктуацый, якія не парушаюць арганізацыю самой мадэлі.

Мадэль індывідуальных прасторы і часу, якая ствараецца ў свядомасці чалавека, выяўляе ўмеранную вертыкальную асіметрыю. Яе будова адпавядае конуснай форме індывідуальнай прасторы. На працягу сутак, як выяўлена намі пры аналізе цыкла сон – няспанне, канфігурацыя мадэлі паслядоўна мяняецца дзякуючы ўключанай у яе часовай спіралі.

Перажываемыя чалавекам прастора і час складаюць якасныя характарыстыкі свядомасці – яго змест. Намі выяўлена, што ў здаровых людзей пры выкананні магічных рытуалаў адбываюцца такія прасторава-часавыя зрухі, пры якіх змены свядомасці могуць дасягаць ступені дэрэалізацыі рэчаіснасці [2; 3].

Так, у свядомасці суб'ектаў аберагальных рытуалаў выступаюць тры прасторава-часавыя сферы: 1 – ідэальная, 2 – рэальная, 3 – скажоная, дэрэалізаваная. Іх суадносіны залежаць ад ступені актуальнасці небяспекі, якая ўспрымаецца як пагражаючая чалавеку. Чым актуальнасць вышэйшая, тым большую значнасць набываюць ідэальная і дэрэалізаваная сферы, а доля рэальнай змяншаецца. Акрамя таго, у людзей з магічным модусам мыслення могуць праяўляцца дадатковыя сферы: гіпербалізаваная і мінімізаваная, прататыпам якіх можна лічыць прадуквальную магію. Яе суб'екты як быццам надзяляюцца магчымасцю надаваць сілу і надзвычайны здольнасці чалавеку або аднімаць іх, змяняючы яго асабістыя прастору і час.

Псіхічныя расстройствы, на нашу думку, узнікаюць як наступствы істотных, часта – глабальных, зрухаў у індывідуальных прасторы і часе чалавека, якія абумоўліваюць замяшчэнне рэальнай сферы свядомасці іншымі пералічанымі сферамі, а таксама змяненні ўласцівага здаровым яго прасторава-часовага патэрна.

Мадэлі, выяўленыя намі пры вывучэнні псіхічных расстройстваў, уяўляюць сабой геаметрычныя – стэрэа- або планіметрычныя фігуры, лінейныя і кропковыя начартанні, у якіх увасабляецца арганізацыйная сутнасць парушэнняў свядомасці чалавека, што назіраюцца пры канкрэтных назалагічных формах расстройстваў. Сярод геаметрычных выяў, адпаведных ім, намі вылучаны:

конус, цыліндр, шар, лінія, кропка і іншыя. Знойдзена таксама дэфармаванае ўтварэнне, не маючае выразных знешніх контураў, якое існуе па-за прасторава-часавымі каардынатамі.

Вектар часу ў згаданых мадэлях можа быць прамым і зваротным. У здаровых людзей ён мяняецца з прамога на зваротны і наадварот на працягу сутак. Пры псіхічнай паталогіі вектар і траекторыя часу залежыць ад той прасторава-часавай сферы, у якой адчувае сябе пацыент. Напрыклад, у люстранасіметрычным рэальнаму «антысвецце» індывідуальны час рухаецца назад адносна маючага месца ў рэальных прасторы і часе.

Траекторыі часу прадстаўлены ў мадэлях спіраллю, колам і лініямі, якая можа скончвацца кропкай. Спіральны час азначае развіццё аб'екта пры прамым і рэгрэс пры зваротным цячэнні, напрыклад, у пацыентаў з біпалярным афектыўным расстройтвам. Рух часу па колу адбываецца па адзінай траекторыі па ходу гадзіннікавай стрэлкі пры абсесіўна-кампульсіўным расстройстве. У лінейнай мадэлі час рухаецца ў адным кірунку, без меркаванага развіцця аб'екта, а толькі працягваючы яго фізічнае існаванне, што мае месца ў пацыентаў з дэменцыяй. Кропкавая мадэль азначае спыненне часу з «выпадзеннем» яго прасторы і выключэннем свядомасці, як, напрыклад, адбываецца пры кататаніі. Пры шызафрэнні адбываецца паступовы працэс змянення траекторыі цячэння індывідуальнага часу: пры арганізацыі індывідуальнай прасторы паводле люстранай сіметрыі час захоўвае спіральную траекторыю, а ў прасторы, якая вызначаецца трансляцыйнай сіметрыяй, час становіцца лінейным, паступова «скрыўляецца», ператвараецца ў кропку і, далей, – цалкам знікае.

Такія фундаментальныя прасторава-часавыя зрухі непазбежна парушаюць арганізуючую ролю свядомасці ў дачыненні да псіхічных функцый, што цягне за сабой псіхічныя расстройства.

Прадстаўленыя мадэлі не «выдуманы з галавы», а вычленыя намі пры аналізе найбольш характэрных клінічных сімптомаў, паводзінскіх праяў, самаапісанняў пацыентаў і схем, прапанаваных імі самімі. Пацыенты з псіхічнымі расстройствамі часта параўноўваюць сябе і свой свет менавіта з гэтымі фігурамі і прымаюць позы, адпаведныя ўказанай геаметрыі. Сімволіка выяўленых мадэляў знаходзіць непасрэднае ўвасабленне ў клінічнай карціне псіхічных расстройстваў.

Высновы

Індывідуальная прастора чалавека мае характэрную канструкцыю, а індывідуальны час – траекторыю і вектар цячэння, што робіць магчымым іх мадэляванне ў свядомасці.

Праз індывідуальныя прасторава-часавыя мадэлі рэалізуецца вядучая роля свядомасці ў арганізацыі псіхічных працэсаў.

Пры значных змяненнях індывідуальных прасторы і часу адбываюцца карэнныя перабудовы здаровага патэрна свядомасці з фарміраваннем мадэляў, маючых іншую прасторава-часавую арганізацыю і іншы змест, уласцівыя кожнаму псіхічнаму расстройству.

Літаратура

1. Брагина, Н.Н., Доброхотова, Т.А. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – М.: Медицина, 1981. – 288 с.
2. Корсак, В.У. Таямніцы беларускіх абярэгаў / В.У. Корсак. – Мінск: Беларусь, 2013. – 232 с.
3. Принцип симметрии в изменениях сознания субъектов магических аптопеических ритуалов и пациентов с шизофренией / Т.И. Тетеркина, О.В. Корсак [и др.] // Рос. психиатрич. ж. – 2014. – № 2. – С. 55–62.